

TORJA KÖRNYÉKE.

BÁLVÁNYOSVÁR. — A TORJAI FÜRDŐ ÉS YADON. — A „POKOL
TORNÁCZA.” — AZ ELSŐ MAGYAR SZÉNSÁVGYÁR.

IRTA:

MIHÁLTZ JÁNOS.

KÜLÖN LENYOMAT A „FŐVÁROSI LAPOK“-BÓL.

ÁRA 30 KRAJCZÁR.

25461

NAGYSÁGOS

GYERTYÁNFFY ISTVÁN

PAEDAGOGIUMI IGAZGATÓ URNAK

MÉLY TISZTELETE JELEÜL AJÁNLJA

A SZERZŐ.

I.

„Hazánknak kétségtelenül legérdekébb részét a Királyhágón inneni (keleti) terület, melynek ma már, az unió szerencsés végrehajtása után, csupán földrajzi fogalom szerint adjuk az Erdély nevet. És éppen ez a legérdekesebb terület, a szép Székelyföld az, melyet legkevésbé ismernek s melyről önmagunk is legkevésbé tudunk.“

Orbán Balázs.

Erdélynek kevés helye van, melyet regényesnek ne lehetne nevezni. A Királyhágónak, mely természetes határt képezett Magyarország és Erdély között, merész emelkedései, itt-ott vizeséseivel, kitörülhetetlenül bevésődnek az utas emlékezetébe, vagy a csiki havasokkal párhuzamosan haladó Hargita hegyvonala, mohos fenyveseivel és gyönyörű völgyeivel, hol a Maros és Olt kigyó-szerűen kanyarognak végig, megragadják és lekötik a nézőt. De sehol kedvesebb vidéket, hol hegység és síkság oly szépen kiegyenlitené egymást, nem lehet látni, mint Háromszéken. E vidék hosszan lenyulik egész Erdélynek délkeleti szögletéig, vagyis ama pontig, hol a Kárpátok keleti vonala déli irányt vesz.

Köröskörül mindenütt erdős hegyek koszoruja övedzi s ezek aljában kies térség terül el, mely Sepsi-Szentgyörgytől a keletre huzódó egyenes vonal irányában négy mérföldnyire szélesedik ki.

Köváry László szerint legszebb völgye ez Erdélynek. Valóban elragadó ez a térség, akár mint egy kép, melynek keretéül minden oldalról a hegyeknek lankás, majd meredek emelkedései szolgálnak. A Feketeügy egész hosszában keresztül fut rajta és a délirányt követő Olttal egyesül, melynek V alaku darabja esik a megyére. Erdély alföldje ez, hol a termékeny talaj munkásságra, szorgalomra ösztönzi a lakókat s hol egy mákszemnyi terület sincs használatlan állapotban.

Orbán Balázs egész a rajongásig ment e terület dicsőítésében s a Székelyföld Lakedaemonjának nevezte.

„A Székelyföldnek — úgy mond — legszebb, legérdekesebb s minden tekintetben legkitünőbb részét alkotja Háromszék. És itt nemcsak természeti szépségeiről, nemcsak tájcsoportozatainak nagyszerűségéről szólok, — így folytatja tovább — mert elvitázhatatlanul Háromszék havaskeretbe foglalt rónája mutatja fel bérczes hazánknek legszebb vidékét, mely az ünnepeelt Hunyadmegyét, a Hátszeg vidékét is tulszárnyalja nagyszerűségben és szépségben, de ez a felülbecslés erkölcsi értelemben is, mert a gyönyörű rónát olyan nép lakja, melynek dicső erényekben és szép tulajdonokban kevés párja van, mely hon- és

szabadságszeretetben, hősiességben, értelmi fejlettség- és polgári érdemekben mintaképül állítható; olyan nép, melynek multja és jelene egyaránt dicső." Ez a dicsőítés főleg a szabadságharcz eseményeire vonatkozik. Annyi bizonyos is, hogy Háromszék székelyei harcziasan, nagy erővel és bátorsággal küzdöttek a honvédvilágban.

A megyének ama helyén, melyről régi századok regéi is szólnak, hol egy kialudt vulkán tölcserében a gyöngéden hullámozó Szent-Anna tó kápráztatja a szemet, hol a Bálványosvár büszkén hirdeti a régi dicsőséget, míg mohosult kövei az enyészetre és mulandóságra emlékeztetnek: lankásan ereszkedő hegyek lábainál fekszik a régi időkben oly nagy szerepet játszó T o r j a községe. E falu sem az már, a mi volt hajdan; lakói és azoknak szokásai nagyot változtak; de a természet szépsége és bája ugyanaz maradt.

A falu kis patakja, mely hosszában csergedez át rajta, ma is oly kedvesen sikamlík keresztül az apró kavicsokon, mint hajdan; csupán tavasszal — áradások alkalmával — válik veszedelmessé; ilyenkor vad haraggal zuhog le a hegyekről, hatalmas köveket ragadva magával s elönti zavaros habjaival a réteket; tajtékzik, tombol a máskülönbén parányi cseppség; romboló dühvel szaggatja szét a malmok gátjait és tetemes károkat okozva rohan a Feketeügybe, melynek tágas medrében csillapul el a rakoncátlankodó.

Ennekelötte nem volt könnyü a távolból ide utazni, de most már megvan a székely vasut, melyre valóban égető szükség is volt; de kellő anyagi erő hiányában hosszú időn keresztül nem lehetett kiépíteni. A Székelyföld értelmisége sokáig csak ábrándozott róla, mignem a barczasági sikságot és az egész Háromszéket áthasító vasutat — melynek legvégső állomása Kézdi-Vásárhely városa — a mult év novemberének 27-én végre is megnyitották egész vonalán a legnagyobb ünnepélyek közt.

Megvan tehát a gyors és olcsó forgalmi eszköz, mely hivatva van a székelység mezőgazdasági és ipari termékeit jól értékesíteni, városainak kereskedelmét, áruforgalmát fejleszteni, emelni, s a mi szintén nem mellékes dolog, Háromszék- és Csikmegye fürdőinek és más nevezetességeinek az eddiginél sokkal több látogatót, vendéget szerezni.

A betegek, üdülők és turisták nem lesznek többé olyan kellemetlen helyzetben, hogy méregdrágán fizessék a brassói vagy földvári kocsiért s ezen kívül nem kell nyelniök tikkasztó nyári hőségben a porfelhőt. És az új vasut hatással fog lenni a magyar állameszmének szilárdítására is s ennyiben politikai fontossággal szintén bír.

A legvégső vasuti állomástól, Kézdi-Vásárhelytől, melyet tősgyökeres református városnak lehet nevezni, négy kilométernyi távolságban nyugatra

fekszik Torja, az én szülőfalum. E név alatt öt egymás végébe épült falut kell érteni, melyek hat kilométernyi hosszúságban egészen az erdő aljáig nyulnak. A tulajdonképpeni Torja két részből, helyesebben két egyházközségi és törvényhatósági faluból áll: Al- és Fel-Torjából. Népe tiszta székely, kik földműveléssel és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Al-Torján van ősi birtoka és lakóhelye a történelemben nagy szerepet játszott báró Apor családnak, melyből való Apor Péter is, a „Metamorphosis Transilvaniae“ írója, ki mint küküllővármegyei főispán 1713-ban bárói czimet kapott. Azelőtt is volt egy Apor István, ki csiki főkirálybíró, tanácsos, kincstárnok és fővezér volt s 1693-ban báróságot, később pedig grófságot nyert, de magtalanul halt el.

Ma már a falunak más nevezetessége a multból nincs, mint a Bálványos-vár és Torja várának romjai. Ezuttal a Bálványosról, a mellette épült szénsavgyárról és a természeti ritkaságok egyik legcsodásabb jelenségéről: a torjai kénbarlangról kívánok szólni.

Annak hírére, hogy az első magyar szénsavgyár — melynek építéséhez egy éve sincs, hogy hozzá fogtak — márczius 25-én működésnek indult, elhatároztam, hogy elrándulok oda s leirom a „Fővárosi Lapok“ számára.

Megelőzve a napot, már reggel három órakor talpon voltam, s a nap keltét a Bálványos-vár

tetejéről élvezhettem. Alkalmasabb, szebb tavaszi napot nem választhattam volna, mint a minő márczius 29-ike volt. A hajnali léget kissé hűvösnek találtam, de midőn gyalogszerrel járunk, ezen hamar segít a fölmelegülő vér. A csillagok, az égnek eme örökösen mosolygó szemecskéi, még ezüstösen fénylettek, de mire kiértem a hosszú faluból, már derengeni kezdett.

A falutól Bálványos-vár aljáig tiz kilométer a távolság. Ma már könnyű haladni a két hegység közötti völgyben épített kocsi-uton; de nem így volt ez még csak másfél évtizeddel ezelőtt sem, mikor a patak mentén dőczögős és nyaktörő köveken kellett megtenni ez utat. Jól emlékszem arra, hogy gyerekkoromban valóságos tengeri betegséget kaptam itt a löcsös szekér rázásaitól. Az is emlékezetemben van, hogy az Erdély nevezetességeit meglátogató tudósok és írók közül sokan nem is merték magukat e kényutazásra elszánni, hanem a Kászon rétjén haladtak át. Most gyorsan haladhatunk e szép völgy útján.

Mire felviradt, akkorra már pihenőt tartottam a vár aljában. Déli oldalról tekintve a várat, azt hihetné az ember, hogy negyed óra alatt föl lehet jutni a tetőre; de ez a látszat nagyon csal, mert a Bálványos-patak szűk, kanyargó völgyén áthaladva, még egy teljes óra kell, míg az északi oldalon, a vár régi útján, a sziklahegy tetejére föl lehet kapaszkodni. Déli, keleti és nyugati oldala

olyan meredekül, csaknem függélyesen fekvő, hogy képtelenség ezeken az oldalakon a mászással megpróbálkozni. Az északi rész vezet föl a vártetőre.

Bálványos vára 1029 méter magas, kúpalakú sziklaszál tetejében fekszik. Onnan elragadó a kilátás.

Vele szemben a Nagy-Csoma hegyének csucsa állnak, örökösön gomolygó felhőtömegeivel; aljában a Bálványos patakja, mely kristálytiszt habfodrain ezerszeresen tükrözi vissza az ébredő nap sárgás-vöröses sugarait. A hosszú völgy, mely egész a faluig nyúlik, be van hintve gyöngéden zöldelő füvel, melyre a csillogó napfény aranyos ködöt sző. Nyugatra fekszik a borzalmas, zord tekintetű Búdös-hegy, félelmes szikla-hasadékaiban a gyilkoló kénbarlanggal. Ide látszik Háromszéknek nagy része, a határszéli Kárpátok alján levő faluknak hosszú láncolatával.

A nap éppen felragyogott a maga nagyszerűségében, a felszálló párák egy ködoszlopba folytak össze és a várhegy körül levő magaslatok felé húzódtak. A fák csucsa az ébredő nap biborában ragyogtak már s a patak sziporkázó habjai csakugy csillogtak a reggeli fényben, mely tündökölve és reszketve hullámozott. A fény mindinkább növekedett s a nagy égi test egyszerre egész pompájában emelkedett ki az erdők éles vonala felett, a fákon, völgyeken s a patak fehér habfod-

rain előntve arany sugarait. Eláradó ragyogása az egész réten szétterült, mely úgy tűnt föl, mintha milliárdnyi vakító tündérszem villogna rajta. Olyan hatalmas harmonia ez a természetben, melyet se leírni, se lefesteni teljes pompájában nem lehet.

De nem gyönyörködhettem sokáig benne, mert a várromok szemlélése kötötte le figyelmemet, melyhez annyi rege és történeti hagyomány fűződik. A kupalaku hegyen mintegy tíz öl magasságra emelkedik fel a borzalmas sziklacsucs, melynek tetejéből roppant toronyerőd szürke faltömege magaslik ki a többi falak közül. E toronyerőd a várnak legrégibb és most is legszilárdabb része. Mindenik oldalának hossza hat öl s így szabályos négyszögű tornyot képez. De csak az északi oldala ép, a többi az idő nagyon megrongálta. A bástya belső területe aránylag nagyon szűk, mintegy négy négyszögöl; semminemű bejáratot, vagy kaput nem lehet rajta fölfedezni, csupán itt-ott látszanak rajta lörésszerű lyukak. Hogy a torony igen szilárdan volt építve, látni lehet a falak roppant tömörségéből.

Maga a vár két részből: alsó és felső várból áll. A felső a sziklahegynek délnyugoti oldalán terül el; falai még most is épek, ölnél szélesebbek és csak a déli oldalon harmincz lépésnyi hosszúságban van leomladozva. A térség, melyet e falak körülövedznek, mintegy kétszáz lépés területű.

A felső várban látható még a csinos kövekkel kirakott kut is, mely a monda szerint háromszáz öl mélységű volt; jelenleg csak ölnyi mély. A rege azt tartja, hogy e kutba rejtette el az utolsó óriáskirály a háromszáz öl hosszúságu arany lánczot, melyet éber kutya őriz. A nép még azt is hiszi, hogy teméntelen drágakő, gyöngy, arany és ezüst van ott eltemetve; a régebbi időben voltak is egyesek, kik megpróbálkoztak a kincsháziassal s midőn egész vagyonukat beleásták, csak akkor ábrándultak ki a csalfa mámorból.

A felső vár északnyugati szögletéből indul ki az alsó várfal, mely egy darabig egyenes vonalban fut, majd pedig fé kör alakjában zárja körül a hegynek délre hajló meredek oldalát. E falak is eléggé tömörek és épek; délkeleti részén van a várnak egyetlen kapuja, melynek állítólagos kulcsát az altorjai egyházközség őrzi.

Bálványosvárárt az Apor (Opour) család emeltette valaha s itt az ősrendetegben áldoztak pogány szokás szerint Had rnak. Először Szent István győzte le kiméletlen harcban az ősi hithez ragaszkodó székelyeket, hogy őket a keresztyén vallás elfogadására kényszerítse. Később, midőn még egyszer fellángolt náluk az ősi hit tüze, I. Béla fegyverrel szoritá az uj vallás felvételére. A vár IV. Béla idejében a tatárok dúlásai ellen védőhelyül is szolgált. A történelemből ismeretes, hogy Opor László (Apor), Erdélynek hatalmas vaj-

dája, e várba záratta a magyar koronát bitorló bajor Ottót és nem bocsátotta addig szabadon, míg meg nem esküdött, hogy a magyar trónról lemond és Magyarországba többé sohasem teszi be a lábát. A magyar korona majdnem két évig volt Bálványosvárában, Opor László kezei között.

A sok érdekes rege közül legszebb az, mely Jókai „Bálványosvár“ cz. regényének alapul szolgált. Ez ős székely rege szerint Bálványosvárat a pogány Opour — ki fejedelmi vérből származott — építette. Idő folytán a várnak három fiutestvér lett az ura. Szép, tiszta nyári estén a három testvér épp asztalnál ült, midőn egyszer csak felzengett a keresztény búcsujárók vallásos éneke. A búcsusok között volt Mike Ilona is, egy gyönyörű, igéző szépségű leány. A nagyobbik fiu azonnal halálisan beleszeretett; de arra, hogy feleségül vehesse, akadályul szolgált ős pogány hite.

A mint Jenő, így nevezték a vár urát, még jobban, közelebbről is megismeri szíve választottját, nem tud többé szíve érzelmein uralkodni. Fegyverre szólítja tehát két fiatalabb fiutestvérét és a vár összes személyzetét azon szándékból, hogy elrabolja a szép Mike Ilonát. Épp vasárnap volt. Az egész vidék Torjára gyűlt imádkozni. Midőn elhangzott a harangszó és a mise megkezdődött: a két nagyobb Opour harciasan felfegyverkezve a templomba lép; Ilona, ki szintén ott volt, reszketett félelmében. Mise után a templom előtti térre

gyülekezett a nép; ez alkalmat használta fel Jenő. Pillanat alatt karjai közé kapta Ilonát és szilaj ménjén tova vágztatott szolgálai kíséretében. A nőrablás ingerült támadásba hozza a népet és a visszamaradt testvért (Opour) felkonczolja. Azután meg üldözőbe veszik a nőrablót, ki az erdőig szerencsésen megmenekül; most az erdő rengetegjéből bukkan elő a kisebb Opour tartalék-seregével. A harcz megújul s a kisebb testvér is hősi módon vérzik el a csata terén. A hősi küzdelem megmentette Jenőt és menyasszonyát, kik szerencsésen jutottak a Bálványos várába. A bőszen Mikéné azonban ostromoltatni kezdi a várat, de a csata hevében kibékülnek és ennek örömeire világra szóló lakomát csapnak. Jenő felveszi a keresztény hitet és boldogan él szép nejével. Ez rövid kivonata a regének, melyen még közbe-közbe a lehetetlenséggel határos szövevényeknek egész lánczolata huzódik keresztül.

Nem tudtam ez érdekes romoktól megválni addig, míg egyszer még meg nem vizsgáltam e kolosszális kötömeget. Eltűnődtem a régi multon, midőn az ősök hithüségére véres harczokba keveredett a királyok bölcseségével, a kik jól tudták, hogy országunk területén akkor a létjogot nem lehetett másként megszerezni, csak a kereszténység felvételével.

Búcsut véve a szürke romoktól, siettem alá, hogy a többi nevezetességet is idejekorán megte-

kintsem. A Bálványosvár délnyugati oldalának aljában épült az első magyar szénsavgyár; de ennek tüzetesebb megvizsgálását a visszajövetre halasztottam, mikor már a torjai fürdőt és kénbarlangot megnéztem.

A Bálványosvártól egyenesen nyugati irányban, négy kilométernyire találjuk a torjai fürdőt, vagyis a Sósmezőt, mely utóbbi nevet gazdag sósforrásaitól nyerte. A Sósmező 938 méternyi magasságban fekszik a tenger színe fölött, s jókora térségein igénytelen házakra bukkanunk. De jó, hogy ilyenek is vannak, mert két évtizeddel ezelőtt még semmiféle épületet nem lehetett itt találni. Csak galyibák voltak, vesszőből készült sövénykunyhók s ezekben kinlódták át a vendégek a fürdői saiont. Hogy milyen kényelmes élet volt a galyibákban, azt ma is emlegetik még. Zivataros időben e kunyhók, lakóikkal együtt, usztak az esővizben. Vendéglőnek híre-hamva sem volt; a ki ide jött élvezni a gyógyfürdőt és a szabad ég alatti idyllt, hozott magával vagy három hétre való elemózsiát. Egyik birtokosnak sem jutott eszébe akkor állandó lakházakat építeni, melyek pedig jól jövedelmeztek volna. Idő múltán azonban báró Apor Károly, ki a marosvásárhelyi kir. tábla elnöke volt, mint fürdőtulajdonos, három sor faházat építtetett a déli, északi és nyugati oldalon, de ez épületek is oly távol állanak a czélszerűsegtől, mint Kecskemét Na:ykőröstől. A szél, mely itt majdalm állandóan uralkodik, keresztül fúj a

házak deszkahasadékain, s e miatt sokszor megtörtént már, hogy a ki egészségesen jött ide, az is betegséget vitt magával innen emlékül. Nem egyebek e házak, mint lyukakkal ékeskedő faskamrák. A mint halljuk, az új tulajdonos, b. Apor Gábor, a czélszerűségnek és izlésnek megfelelőleg szándékozik rendezni e fürdőt, mely a gyógyforrások legkitünőbbjeivel dicsekedhetik.

Ha a házak előtti téren, szemben a Búdöshegygyel, megállunk, jobbra tölünk a sósfürdőt találjuk, mely mellett hasonló anyagokból álló forrás buzog fel. E forrás bő vízmennyiséggel bír s mint reggeli kura a gyomorhajosoknál igen jótékony hatása. Kissé fentebb, csaknem az alsó vendéglő mellett, kellemes ízű, jéghideg savanyuvíz (székelyesen borvíz) szolgál frissítő italul, mely a küpünél*) élvezve, fölülmulja a legkitünőbb pezsgőt is. Balra, vagyis nyugat felé, a hatalmas bükszádi erdő belsejében, még három más gyógyforrásra akadunk, melyek a Mikes grófoké. A források egyike a Zsombor, vagy Hammas, mely nevet sötétszürke színétől nyerte; alább pedig a Hammas-hoz hasonló másik gyógyforrás, melynek víze zsiros tapintatu s ezért naftaforrásnak is nevezik; kigőzölgése oly roppant erős, hogy ha az ember föléje hajtja a fejét, rögtön elkábul.

A Hammas gyógyforrástól néhány száz lépésnyire van a Szemfortyogó, melyet a szembajosok

*) Kúpü = fából, vagy kőből való készülék, mely magát a forrást köralakban keríti be.

a legjobb sikerrel szoktak használni. Alább pedig, a Zsombor patakának medrétől csekély távolságra, nagy zugással buzog fel a kénes vizü Fortyogó, melynek színe sárgásbarna. E forrásból igen nagy mennyiségű szénsav és kénkömény fejlődik, mely fúlasztó hatással van és különösen reggelenként óvatosnak kell lenni, mert ekkor lévén a legnagyobb ereje, a veszedelmes szénsavnak könnyen áldozatul eshetik az ember. E források közül egyet Vallatónak is neveznek jéghidegsége miatt.

Valamennyi gyógyforrás deszka medenczébe van foglalva, de nagyon is primitív állapotban. A fürdő keretén belül nincs egy alkalmas hely sem arra, hol az ember fürdéshez öltözködhessék. Van ugyan fürdő-szobák, de nagyobb részének nincs ajtaja. Pedig e források megannyi kincsei az egészségnek s e tekintetben egyetlen erdélyi fürdő sem mulja felül őket. Valóban nagyon nagy kár, hogy az építkezés oly annyira el van hanyagolva. Bámulatra ragad itt bennünket a Mikes-erdőnek rengetegsége, mely öserdők jellegével bír. Nem lehet látni egyebet, mint roppant magas százados fákat, melyek közül azonban több dűledezett össze és indult korhadásnak.

Kora tavasszal e vadon félelmetesb, mint nyáron, de vadregényes ekkor is. A fák csupasz ágai mereven hajlanak alá s élettelenül tekintenek a kopasz földre, hol némi változatosságot csak egyes sziklacsoportok borzalmasan kiálló szirtjei

idéznek elő. Itt-ott látható egy-egy kikeleti hóvirág s egyéb semmi.

A jó karban levő uton gyorsan tértem vissza a Sósmezőhöz, melynek vereses színezetű talaja már messziről szembe ötlik. E helytől jobbra fekszik az az iszonyatos hegyláncz, sötéten tátongó üregeivel és irtóztató sziklahalmazával, melynek neve: torjai Bűdös. Ennek majdnem legtetejében találjuk, baljóslatu szikláktól körülvéve, a pokoli kénes üregnek halál-odvát: a kénbarlangot, melyet Jókai „pokol tornáczá“-nak nevez „Bálványosvár“ czimű érdekes regényében.

II.

„A bérce oldalán, fenn a magasban ásit egy sziklaodu; félredült gulák képezik óriás kapuját; májszínű, rozsdaveres sziklák fekete erekkel. A bejárat előtt reszketni látszik a lég, mint a délibáb; a kövek táncolni látszanak; az örökké nyitott kapu reszket és a föld maga libeg-lobog. Itt van a pokol tornácza.“
J ó k a i.

A legcsodálatosabb látvány, a természeti különösségeknek félelmes alakja fekszik előttünk: a kénbarlang, vagy torjai Büdös, melyhez hasonló Európában csak Nápolyban, Terra-Lavoronál van. A mint a gyalogösvényen feljutunk hozzá, a kőszirt oldalaiból jobbra is, balra is nagy fák emelkednek a magasba; majd meg alacsony mogyoró-cserjék között vezet az ösvény. Itt-ott deszkapadok szolgálnak a megpihenésre, melyeket a betegek, sőt a turisták is nagyon szívesen vesznek igénybe, annyival is inkább, mivel az ösvény hágón vezet föl a barlanghoz. Lépteink zajára, mint ha földalatti folyosón haladnánk végig, feldöbög

a föld ürege. Az ösvény két oldalán árkok, tátongó örvények vannak, melyek az irtóztató hegynek vadregényességét nagyban fokozzák. A levegő már messzire meg van fertőzve a fojtó kénhydrogén és a szénsavtól, mely nyomasztólag hat a lélegzési szervekre.

A torjai Búdös 1140 méter magasságban fekszik a tenger színe fölött; déli, vagyis a Sósmezőre néző részében, a tetőtől néhány méternyiivel alább, tátong a barlangnak rémes szája, mely a kéntől messzire sárgálík. Felette és körülötte szürke, sötét trachyt-sziklák halmaza csoportosul; az ember, ha nézi a sziklákat, mindig azt gondolja, hogy mindjárt leomlanak. Gyenge idegzetű ember nem is tudja soká vizsgálni ez irtóztató sziklahalmazt. Én csak azt csodálom, hogy a földrengés, mely vidékünkön nem gyakori ugyan, de mégis előfordul, nem tudta lerombolni a szürke kötömegek félelmesen kiálló csoportjait.

A barlangnak szikláktól fedett része tiz lépés hosszú; szélessége öt és kilencz láb között változik, míg legnagyobb magassága tizenhat láb. Iránya négy lépésig egyenes, majd balról jobbra kanyarodik és a szádától kezdve fokozatosan lejtősödik, még pedig olyformán, hogy a száda és legbelseje közötti különbség nyolcz láb, azaz a száda nyolcz lábbal áll magasabban a legbelső részénél. A barlang falai sárga borítékkal, kén-szublimáttal van bevonva, s ez a boriték szintén fokozatosan emelkedik; míg ugyanis a szádánál

csak térdig érőnek látszik az oldalain levő sárga vakolat, hova-tovább magasabbra s a közepé táján már a fejen felül emelkedik. Ha valaki ott találna lélekzetet venni, rögtön a halál fia volna. E barlangban az életmérő a falakon levő sárga vonal. Egészen föl a fölig jótékony hatású a gáztömeg, az ajakkal egy színvonalon levő magasságban pedig már a halál leskelődik. A barlangnak gázaiban a tulnyomó szénsavon kívül még kénhydrogén és levegő is foglaltatik.

A barlang sötét öblében és kívül a szádánál is folytonosan rezeg a gáztömeg, melynek nézése is megkápráztatja a szemet. E gáz édes ízű, de azért nem ajánlom senkinek, hogy megkóstolja. Legbelsejében a kén ujjnyi vastagságban van a falakra rátapadva és annyira lágy, hogy kézzel vájható. Ugyancsak itt a sziklák szögleteiről cseppfolyósan hull alá s azt a szemfájósak éle nyekbe fogják föl. Dr. Fleischer szerint a barlang tetején összegyűlő légköri csapadékoknak a falak repedésein keresztül való szivárgása által keletkezik a csepegés. Ezen folyadékban a szabad kén-sav igen jelentékeny mennyiségben mutatkozik; mintegy $\frac{1}{2}\%$ H_2SO_4 találtatott benne. Ezenkívül tartalmaz még vasat, aluminiumot és nagyon kevés chlort.

Az üregben sokféle kísérletezést lehet tenni. Például a gyufát a legjobb akarattal sem tudjuk a gáztömegben meggyújtani; az égő tűz kialszik, a fegyver nem sül el; az ezüstnek színe zöldes fe-

ketére változik; ha pedig órát viszünk be, azt többé semmiféle óramester meg nem tudja indítani. Az ezüst-, réz- és ólomtárgyak, valamint a savanyított ezüstös és ólmos papirszeletek azonnal megfeketednek.

Sajátságos, hogy esős, nedves időben a barlang gázának ereje jóval csekélyebb. Ekkor nem lévén oly nagy a gáz sűrűsége, a bemenetelben bátrabb is az ember. Tiszta, szép derült időben azonban oly erős, sűrű, hogy a szádánál is alig állhatni ki. A barlang körül növényeket nem lehet látni. El lehet mondani, hogy errefelé „még madár sem jár“; de ha történetesen el akar röpködni felette, szárnyszegetten esik le a magasból, mert oda is felhat az ereje.

Betegek és kíváncsiak serege látogatja e helyet. Betegeknek, különösen köszvényeseknek, csuszosoknak valóságos áldás. Az egészséges ember idegeit is bizonyos kéjes érzés futja át, ha megáll a barlangban, a mi egészen fölmelegíti, kiizasztja s úgy szólva csiklandós ingerrel rohanja meg. És így minden borzalmassága mellett is vonzó hatással van az emberre. De vonzotta magához azokat is, kiknek az élet már teherré vált; csalódott szerelmeseket, életuntakat, reményvesztetteket, szóval a gyávákat. Mert a gyors halálnak legbiztosabb helye ez a pokol tornácza, hol már egy parányi lélekzetvételnél kialszik az élet szikrája.

Sokan nyugosznak itt, a barlang aljában, ily szerencsétlenek. A tisztás helyeken mindenütt

sírokra bukkanhatni, sőt a fürdőn levő házak is temetőn épültek. Emitt pihen a sír ölen egy szegény ifju, ki gazdag leányt szeretett, de a leány szülei nem engedték meg, hogy a szeretett ifju nejévé lehessen; ezért ölte magát a fojtó gőzbe, míg a leány a Feketeügy hullámkarjaiba vetette magát. Tovább, fákkal körített tisztásokon, más és más sírokra akadhatunk. Magam is több esetben voltam tanuja egy-egy szomorú eseménynek, mely itt folyt le.

Körülbelül kilencz évvel ezelőtt kora reggel künn sétáltunk a házak sorai előtt s az üde, friss levegőt élveztük. Az uton igen csinosan öltözött, szép termetű székely leány jött és a savanyuvíz-forrás felé tartott. Két fonatban csüngő hajával a szellő játszadozott, míg ő a legvidámabb arcczal terítette le nagykendőjét a zöld gyepre. Senki sem gondolt arra, hogy e kedves, életerős leány félóra múlva halott lesz. Pedig jó kedve csak színlelés volt; egy alkalmas pillanatban, midőn tudta, hogy senki sincs a barlangnál, sebesen besietett és megölte magát. Mire meghozták a szerencsétlenség hírért és mi kisiettünk a kénbarlanghoz, akkorra már kékes-fekete volt a leány szép arca.

Nem viszonzott, boldogtalan szerelem, vagy talán hűtlenség taszította a halál torkába. Oda temették őt is, hol annyian nyugszanak; sirján az egyszerű jelvényen e név olvasható: „Lakatos Mária.”

A vigyázatlanság megrendítő példájával is ta-

lálkoztam. Három közönséges székely ember — apa két fiával — csodálkozott a barlang nagyszerűségén; a kisebbik fiu egyet gondolva, minden szó nélkül bement és egy lélekzetvételtre ösztörögyott. Ekkor a bátyja hosszú kampós fával — mely mindig kéznél szokott lenni — segítségére sietett a szerencsétlennek, de a mint huzni akarta kifelé, ő is lélekzetet vett és menten ott maradt. Most az apa vállalkozott fiainak kivonzolására; de a hiábavaló erőlködéssel kifárasztva magát, midőn ujra meg ujra megpróbálkozott a kinos munkával, egy önfeledt pillanatban nagyot lélekzett és ő is ott lelte halálát. Mi, kik valamivel később mentünk a barlanghoz, megdermedve néztük a szerencsétlenek megfeketedett alakjait és segíteni nem tudtunk.

Megható a sorsa az oly fiatalon véget ért bécsi tanárnak, Kleinschmidt Károlynak. Az ember alig hiszi el, hogy a csalódott szerelem ily felvilágosult, művelt egyének soraiból is szedi áldozatait, mert — a mint mondják — a fiatal tanár szerelmi bánatában, jobban mondva nem viszonzott szerelem miatt szánta magát öngyilkosságra. Egy bécsi nőnek udvarolt, ki kikaczagta őt, nyilván a fiatal embernek ama testi bajáért, mely meglehetősen nagyságu kinövés alakjában látszott az egyik oldalán. Nincs még egészen három éve, hogy a barlangba jött meghalni. Előbb még a tusnádi fürdő fenyveseinek illatát élvezte, ha ugyan élvezetnek lehet valamit nevezni egy halálra ké-

szülő egyénél; onnan a torjai fürdőre indult, hol napokat töltött egyhangu busongásban. De a kik látták, nem gondolták, hogy e megnyerő külsejű, rokonszenves ifju az utolsó napjait éli.

Órák hosszan át nézte a vendéglő erkélyéről a tátongó barlangot. Olykor közeledett feléje és hosszasan vizsgálta az épp szemben fekvő gyilkos üreget. A vendégek közül többen látták őt ottan elmélázni. Egyszer aztán elszánta magát és bement a rémesen ásító barlangba, mely egy pillanat alatt megsemmisíté ifju életét. Oda temették, hová annyira ohajtozott: a bükkfák és mogyoró-cserjék gyöngéden összefolyó árnyai alá — egy kis magaslatra. Sirját csinos vasráczozat veszi körül és zöldelő virágok diszitik; a vas jelvényen e felirat van: „Hir ruhet Herr Dr. Karl Kleinschmidt absolvirter Philosoph, gestorben am 25. Juli 1889. in seinem 25. Lebensjahre. Gott gebe ihm die ewige Ruhe Schlummere sanft in Frieden. In treuer Liebe gewidmet von seinem Bruder in Wien.“ Sirjára minden évben erdei virágokból font koszorut helyeznek a fürdőt látogató jószívü hölgyek és ilyenkor el-elmesélik a szegény ifju történetét.

De ki tudná e szomorú temető minden egyes sirjának történetét elbeszélni? Ki tudná a mulandóság e lehullott virágokkal telt kertjét leírni, hol százak és százak porlanak? Ki volna képes e sirhalmok titkairól a sötét fátyolt fellebbenteni?

Senki. A feljegyzések számai megszakadnak a jeltelenül heverők csontjainál.

Legutóbb, a múlt nyáron, Tutsek Anna irónőt kábitotta el a gyilkoló gáz, de szerencsére az ijedtségen kívül nem esett semmi más baja.

Most már — hála Istennek — nem történhetik itt annyi szomorú eset. A barlang száját ugyanis teljesen befalazták és csak az erős zárral ellátott ajtón át lehet megtekinteni, de csak engedélylyel. A kénbarlang ugyanis nagy mennyiségű szén-savat rejt magában, mely szakadatlanul özönlik fel a föld gyomrából; e hatalmas szénsav-anyagot, mely oly sokáig használatlanul áramlott szét, ezután az első magyar szénsav-gyár fogja jövedelmező cikké földolgozni. Ennek eszméjét báró Apor Gábor küüllőmegyei főispán, a jelenlegi tulajdonos, valósította meg.

A barlangtól délnyugatra még jóval kisebb terjedelmű üreg van, szintén kénes kigőzölgéssel, de ez csaknem teljesen ártalmatlan. Keletre pedig találjuk a Timsós barlangot, melynek oldalait vastag timsójegeczek borítják; ez üregből is szén-sav gőzölög ki, mely néha-néha ártalmas, sőt életveszélyes is lehet. Magának a Büdösnek sajátos alkatából (fakószínű trachyt-sziklák, lávaszerű rétegek) arra lehet következtetni, hogy régen tűzhányóhegy volt, mely még most is működésben van és kigőzölgések által mutatja földalatti tevékenységét.

A Büdöshegy teteje kilátás tekintetében még

nagyobbszerű, mint a Bálványosvár. Oda látszik Háromszéknek csaknem minden faluja és a Fekete-ügynek gyönyörű térsége; látható egész Alsó a hatalmas Hargitával együtt. De megrázó a tetőről letekinteni oda, hol a rémletes üregek terülnek el. Onnan siettem alá, hogy az első magyar szénsavgyár minden zege-zugát megvizsgálhasam. A Büdöshegy északkeleti oldalán, mely ropant meredeken ereszkedik, jutottam a gyárhoz. Az ut így sokkal rövidebb volt, de egyszersmind veszélyesebb is, mert néhányszor önkénytelen bukfenczet vetettem a fejemen keresztül; de hát van bennem is egy kevés turista-vér.

A gyár az országuttól jobbra, a Bálványosvár délnyugati része és a Büdöshegy keleti oldala közötti kis tisztáson épült, szorosan a mellette elhaladó Bálványospatakánál. A gyár előtt a munkások csinos lakóháza áll; ezen és a gyáron kívül más épület ez idő szerint nem volt.

Egyenesen a gyár felé tartottam, mely már javában működött. A mi legelőször szemembe tűnt és fel is háborított, az a homlokzatra főlszegezett jókora nagyságu tábla volt, melyre imponáló betűkkel németül volt kiírva: „Hoch lebe die erste Ungarische Kohlensäure-Industrie.“

Szépen vagyunk, — gondoltam magamban — ha még a Székelyföldön is németeskednek.

Az ajtóra már magyarul volt kipingálva: „Tilos a bemenet!“

De én azért mégis beléptem. Bent csak egy fiatal ember volt, kit mindjárt meg is szólítottam:

— Ugy látszik, hogy ide nem szabad belépni magyarul!

A fiatal ur tiszta magyarsággal felelt:

— Sehogy sem szabad, kérem, csak igazgatói engedélylyel.

Az igazgató pedig falun lévén, engedélyét a legjobb akarat mellett sem nyerhettem meg. Így hát kapaczitálnom kellett a fiatal embert, ki — ugy látszik — a gépészi teendőket végezte.

— Nekem le kell írnom a gyárat egyik lapunk számára.

— Akkor kivételesen megengedhetjük; csupán az a szives kérésem van, hogy ne méltóztassék a gyár német feliratát kiírni.

Tehát észrevette, hogy lejegyeztem. Kiváncsian kérdeztem:

— Ugyan miért?

— Meg találná tudni a báró ur és megharagudnék. A dolog különben is akként történt, — folytatta — hogy a gyár igazgatójának, a ki porosz születésű, kedvezni akart az egyik földije és meglepetésképen készítette a táblát.

— Nem tesz semmit, — mondtam — ha kiírom is. Legalább tudni fogja a művelt világ, hogy a Székelyföld is németeket hódít magához.

Az epizód azért érdekes, mert a mint a gyárat megnézegettem, a mi egy óránál többet vett igénybe, a tábla ugy eltűnt a homlokzatról, mintha

a föld nyelte volna el. Tudomásom szerint ki sem akasztották többé.

A gyár nagy anyagi áldozatok árán épült. Maga az építkezés nem került annyiba, mint a fölszerelés. A négy kilométernyi távolságra eső kénbarlangtól a szénsavat ólomcsöveken vezették le. E távolságot azzal rövidítették meg, hogy a Búdöshegynek nem déli, hanem keleti oldalán fektették le a csöveket, melyek a barlang szájánál a föld alatt nyulnak be annak belsejébe s innen egy kissé délre, majd egészen keletre, csaknem függőleges irányban ereszkednek alá és a Bálványos patakán át vannak bevezetve a gyárba.

A gyár megindítása először nehézségekbe ütközött, mivel a föld alatti csövek a kemény téli időben befagytak; mindenekelőtt ezeket kellett kiolvasztani s csak azután lehetett szó a működésbe hozatalról. Kitűnő szerkezetű szivattyu-gépeit hatalmas gőzmozgony hozza működésbe; a csöveken letóduló szénsav, mint gáz, három kis kazánon át óriási kazánba jut, honnan visszatérve a középső kisebb kazánba, ott megtisztul és cseppfolyós alakot ölt; ez a tulajdonképeni szénsav, mely hőszerűen is jegeczesedik. Kilenczven légköryomással sűrítik a szénsavat, még pedig olyformán, hogy 1 □ cz. méternyi felületre egy kilogramm légkör nyomás esik.

A nyert szénsavat méternyi hosszúságu kovácsolt vasedényekbe huzzák le; nagyon természe-

tes, hogy a légmentesség mindenik proczesszusnál oda értendő. Egy edény tiz kilogrammnyi szénsavat fogad magába s napjára tizenöt ily edénynyel lehet számítani; tehát 150 kl. szénsavat nyelnek napjában a barlangnak szénenynyel kevert gáztömegéből. De máskülönben oly nagy a szénsavanyag, hogy csaknem kiapadhatatlannak látszik, mert minél inkább szivattyuzzák, annál jobban özőnlik fel a föld belsejéből.

A gyár — amint hallottam — a külfölddel nem fog üzleti összeköttetésbe lépni, mivel a szénsavszállítása igen sokba kerülne.

A haza határain belül fogják értékesíteni s gyógyszerészeink bizonyosan nagyon megörülnek, hogy kifogyhatatlan forrás áll rendelkezésükre. Ambár egyes szakértők oda nyilatkoztak, hogy néhány év leforgása alatt a barlang szénsavmenyiségét ki fogják bányászni, e föltevésben én, a ki nagyon jól ismerem a barlang sajátságait, nem hiszek. Hisz a barlang körül uralkodó szél évszázadoktól fogva ki-kisepri a gáztömeget, de nem tudta kigőzölgését alábbszállítani, vagy megszüntetni; ez kifogyhatatlan szénsavforrás.

Hogy a gyárat miért nem építették a déli oldalra, a fürdő szomszédságába, annak okát és magyarázatát nem tudom kitalálni; lehet, hogy a szélnek nem akarták kitenni. Valamint azt sem tudom, hogy mi történik ezután a fürdővel? Ily elhanyagolt állapotban bizonyosan nem maradhat.

Megnézve a gyárat, fáradtan döltem le a Bálványos aljában. Gondolataim a vár multja körül bolyongtak.

Egykor az Aporok harczra vitték innen erős csapatjaikat; most egy Apor itt szénsavat gyártat. Bizony, más időket élünk! De teljességgel nem rosszabakat, mint egykori hadakozó őseink!

J E G Y Z É T.

A Bálványosvár és a torjai fürdő leírásánál, a helyi meghatározásoknál, Orbán Balázs „Székelyföld leírása“ cz. munkájához alkalmazkodtam.

